

Religijska uključenost: Vjeronauka za religijsku toleranciju - koraci ka istinski demokratskom društvu

Amina Mulabdić

Amina Mulabdić

je rođena u Gračanici 1. novembra 1979. godine. Petnaest godina je živjela u Čikagu, Zagrebu i Kuala Lumpuru gdje je pohađala osnovnu i srednju školu. Po dolasku u Sarajevo, upisala je Engleski jezik i književnost na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu. Nakon diplomiranja, radila je kao profesorica engleskog jezika u Prvoj bošnjačkoj gimnaziji i u isto vrijeme počela raditi kao prevodilac. 2005. godine, počela je raditi u Jedinici za ekonomsko planiranje koja je bila projekat finansiran od Svjetske banke, a koji je pratio implementaciju Srednjoročne razvojne strategije. 2007. godine počinje raditi u Direkciji za ekonomsko planiranje Vijeća ministara u sektoru za Analizu socijalne uključenosti, gdje nastavlja do današnjeg dana. Udata je i ima jedno dijete.

Sadržaj

Uvod	2
Opis problema	3
Da li je tolerancija problem u Bosni i Hercegovini?	4
Konfesionalno ili nekonzfesionalno obrazovanje (ili oba)?	5
Komparativna analiza zemalja regiona	7
Uloga vlade?	8
Opcije politike	9
1. opcija	9
2. opcija	10
3. opcija	10
Zaključak i preporuka	11
Literatura	14

Uvod

Kroz istoriju ljudskog društva religija se predstavila kao izvor konflikta i pomirenja. Suvremena istorija je obilježena razornim činovima terorizma u New Yorku, Washingtonu, Londonu i Madridu, kada su ljudi, navodno u ime religije počinili zastašujuća nasilna djela i ubistva nad nevinim žrtvama. Međutim, usprkos ovim tragedijama, kao njihova posljedica desilo se nešto izuzetno. Ljudi u SAD-u, Velikoj Britaniji, Španiji i u cijelom svijetu su počeli da pokazuju interesovanje za druge religije, ne samo svoje; postali su svjesni uloge religije u svojim životima, kao njenog društvenog i političkog grananja. Može donijeti mir ali i voditi rat.

Bosna i Hercegovina je jedna takva zemlja. Kroz svoju kompleksnu istoriju, Bosna je prošla veličanje i razaranje sa temeljnom temom religije. Jasno je da je skorašnji rat u Bosni navođen etničkim i religijskim neprijateljstvom. Kao nigdje drugo, etnička pripadnost u Bosni se skoro automatski izjednačava sa vjerskom pripadnošću i obratno. Ovo je razlog zašto se religija u Bosni i Hercegovini ne smije olako shvatati. Vjeronauka u državnim školama se mora posmatrati i ciljati kao prioritetni problem u odlukama koje se tiču obrazovanja uopšte. Mora biti uključena u obrazovanje mladih ljudi da bi se ponovno izgradilo povjerenje, razumjevanje i koegzistencija četiri glavne religijske grupe.

U ovoj studiji će se opsežno raspravljati o vjeronauci, s osvrtom na sve oblike vjeronauke: konfesionalno ili nekonesionalno. Konfesionalna vjeronauka se odnosi na podučavanje vjerskih obreda i vjerovanja sa jedinom svrhom obrazovanja jedne jedine vjerske grupe. Nekonesionalna vjeronauka se odnosi na obrazovanje o religiji. Cilj ove studije je da otkrije koji su istinski problemi vezani za postojanje i razvoj vjeronauke u demokratskom, multikulturalnom i pluralističkom društvu kao što je društvo Bosne i Hercegovine. Analizirati će se najbolji primjenjivi primjeri susjednih zemalja koje su takođe iskusile nemire i tranziciju. Zaključak će ponuditi pragmatičan i inovativan pristup rješavanju određenih problema vezanih za vjeronauku u državnim školama sa ciljem trajne suradnje i izgradnje povjerenja između vjerskih institucija i vladinih organa, raspravljajući kakva politika može uticati na poboljšanje trenutne situacije u religijskom obrazovanju u Bosni i Hercegovini, i ponuditi uvid u sadašnjost, prošlost i moguću budućnost nastavnog predmeta Kultura religija.

Kratak pregled

Ovaj prijedlog istraživanja će se fokusirati na politiku vezanu za vjeronauku u državnim školama. U tom smislu se pretpostavlja da je vjeronauka konfesionalna vjeronauka u državnim školama. Međutim, ova studija će istražiti koncept vjeronauke koji uključuje oba oblika, konfesionalni i nekonesionalni.

Dio rada sa naslovom Opis problema će se baviti trenutnim pitanjima koja se vrte oko vjeronauke. Ovaj problem ima veliki publicitet u svim medijima, gdje mišljenja lete okolo a ni jedna odgovorna strana ne istupa da pokuša riješiti problem. Sa jedne strane, vjerske zajednice su nepopustljive u pokušajima da održe vjeronauku u školama, a sa druge strane neke političke stranke sa većinom medija pokušavaju da potpuno ukinu vjeronauku. U suštini oni zauzimaju stav oprečnih suprotnosti a glavno pitanje ovdje nije centralna tema.

Analiza situacije u regionu nije utješna. Sve tri izabrane zemlje (Hrvatska, Srbija i Bivša Republika Makedonija) su u prilično teškoj situaciji, tako da ne predstavljaju model koji bi Bosna i Hercegovina mogla pratiti.

S obzirom da je Bosna i Hercegovina prilično jedinstvena u zakonskoj strukturi i organizaciji u političkom, društvenom kao i religijskom smislu, bilo bi vrlo teško naći primjenjiv model koji bi se mogao 'kopirati i primjeniti' (engl. 'cut & paste' model). Zbog toga, moguća rješenja za pita-

nje vjeronauke u državnim školama moraju biti namjenski smišljena za Bosnu. Pregled mogućih opcija je vrlo informativan. Prva opcija bi bila da sve ostane status quo, što znači da još uvijek nema suradnje između države i vjerskih institucija. Druga opcija bi pretpostavila ukidanje svih oblika vjeronauke iz državnih škola. Treća opcija bi stvorila platformu po kojoj bi konfesionalna i nekonfesionalna vjeronauka mogle biti udružene bez isključivanja jedne druge. Ova opcija je izabrana kao eksperimentalno, a ipak vrlo vjerovatno rješenje koje bi sastavilo dvije suprotne strane i koje bi funkcionisalo kao jedna, ujedinjena smjernica djelovanja.

Opis problema

Sporno pitanje religije uopšte, je vrlo osjetljivo u suvremenom društvu, i uglavnom je zasnovano na ličnim uvjerenjima a ne na profesionalnoj orijentaciji. Sporno pitanje vjeronauke u državnim školama je još osjetljivije jer utiče na buduće generacije i pitanje tolerancije i razumjevanja među vjerskim grupama. U Bosni i Hercegovini, vjerska opredjeljenost je skoro sinonim za etničku pripadnost. Iako je to očigledno, prisustvo, ili čak moguće prisustvo vjeronauke u bilo kojem obliku u državnim školama je izazvao pobunu u bosanskom društvu. Mnogi ljudi, javne osobe, fizička lica, i organizacije su vidjeli vjeronauku kao prijetnju ovom ratom rastrganom i traumatiziranom društvu. Vjeruje se da će vjeronauka još više produbiti segregaciju u školama, da će uvesti neprimjerene sadržaje u školske udžbenike i razrede i diskriminirati manjine. S druge strane, škole i udžbenici su postali bojno polje prepredenih političara koji teže svojim ciljevima i koji stvaraju okruženje netolerancije i nepovjerenja.

Istorija Bosne je puna različitih faza kada su u pitanju religija i vjeronauka. Ateizam je bio norma i imperativ komunističkog perioda koji je trajao pedeset godina. Prakticiranje religije je bilo zabranjeno i čak kažnjivo. Zbog toga pitanje vjeronauke čak nije ni postojalo. Moralo se ignorisati. Međutim, kako se bližio pad komunističkog režima, i 90-te godine prošlog stoljeća, religija je brzo postala 'vruća' tema. Zbog zabrane spominjanja i prakticiranja vjerskih ubjeđenja, eksplozija vjerskih emocija i izričaja je bila nevjerovatna. U biti, ova navala religioznosti je nje-govala izgradnju nacionalističkih tendencija naroda bivše Jugoslavije. Danas, vjerske zajednice insistiraju na vjeronauci, u smislu konfesionalne vjeronauke, da bi osigurali da se ništa slično ne ponovi. Međutim, postoje strane koje se protive konfesionalnoj vjeronauci, tvrdeći da će to samo dublje podijeliti već podijeljeno društvo.

Zakonodavna struktura i organizacija vlasti još dodatno otežavaju situaciju. Za jednu zemlju relativno mala, populacija od 4 miliona je organizovana u okviru haotične vlade gdje su pozicije na kojima se donose važne odluke raspoređene, ne prema stručnosti i iskustvu, nego po nacionalnom ključu. Sa tri predsjednika (gdje svaki predstavlja jednu konstitutivnu nacionalnu pripadnost), četiri nivoa vlasti (državni, entitetski, kantonalni i općinski), preko stotinu ministara i veoma velikom, skupom, i zastarjelom državnom administracijom, država predstavlja demokratski kaos. Iako je donio očajnički potreban prekid vatre, Deytonski sporazum je ostavio zemlju u organizacionom kolosjeku iz kojeg se ne može izvući.

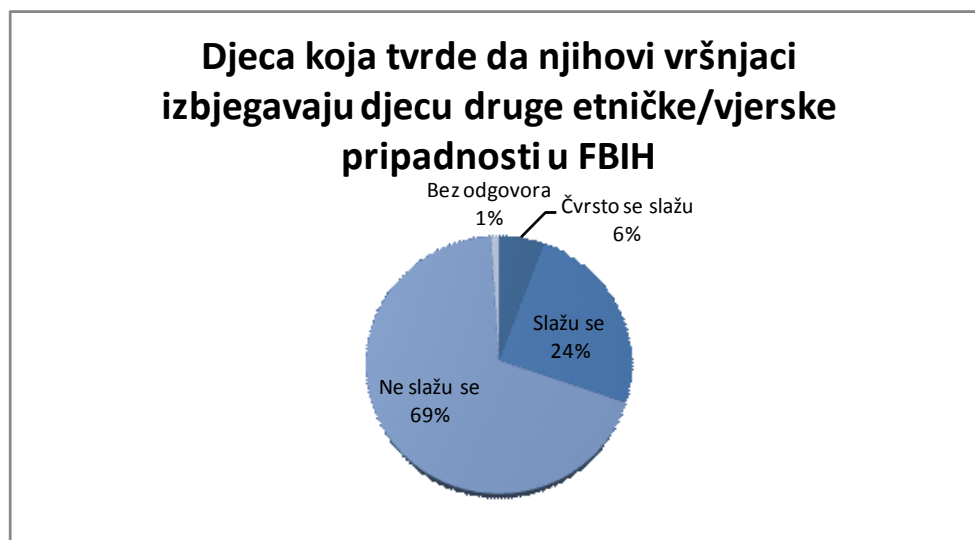
Sadašnji obrazovni sistem u Bosni i Hercegovini je veoma komplikovan. Kao rezultat Deytonskog sporazuma zemlja je podjeljena na dva entiteta, koji su dalje podjeljeni. U slučaju Republike Srpske, vlast je centralizovana i općine su direktno odgovorne vladi. Situacija u Federaciji Bosne i Hercegovine je mnogo kompleksnija. FBiH je podjeljena u kantone, a onda dalje u općine, čineći tako čitav sistem komplikovaniji i skuplji. Na državnom nivou ne postoji Ministarstvo obrazovanja, tako da je ovlast za obrazovni sistem smještena na entitetski nivo. Dalje je podjeljeno na kantone (u slučaju Federacije BiH). Ovaj decentralizovani okvir obrazovnog sistema u Bosni i Hercegovini stvara nesrazmjern obrazovni okvir.

Da li je tolerancija problem u Bosni i Hercegovini?

Problem politike u okviru religije i školovanja u demokratskom i pluralističkom društvu kao što je društvo u Bosni i Hercegovini je **vjerska ne tolerancija u konfesionalnoj vjeronauci**, gdje se pod *konfesionalna* podrazumjeva izučavanje i prakticiranje određene religije nasuprot *nekonfesionalnoj* ili izučavanju religija.¹ Ovo znači da postojanje konfesionalne vjeronauke kao takve ne bi trebalo biti upitno, ali bi trebalo biti prepušteno izboru. Ovo je društvo kojim toliko upravlja vjerska emocija i etnička pripadnost, da bi vjeronauka trebala biti korištena kao sredstvo za promovisanje tolerancije i sloboda. Ovo bi se možda moglo postići kroz spajanje konfesionalne i nekonfesionalne vjeronauke. U tom smislu, nastavni predmet Kultura religija bi trebao biti isprepleten sa nastavnim planom i programom vjeronauke.

U svrhu ovog istraživačkog rada, a u cilju demonstracije postojanja tolerancije u školama u Bosni, nasumice su izabrane dvije osnovne škole, jedna u Republici Srpskoj a druga u Federaciji Bosne i Hercegovine. Uzorak je rađen u po dva razreda u svakoj školi. Svaki razred je imao između 25 i 32 učenika. Zbog dogovora postignutog između škola i autora studije, imena škola se neće navoditi jer su to anonimni uzorci korišteni samo u svrhu ovog istraživačkog rada. Kriterij koji je korišten za izbor razreda je da taj razred multikulturalan, tj. da predstavlja naj manje dvije etničke/vjerske grupe po uzorku. Pitanje koje je postavljeno glasi: *Da li misliš da tvoje razredne kolege izbjegavaju djecu drugačije vjeroispovjesti ili etničke pripadnosti?* Iako ovo pitanje nudi mali ali u isto vrijeme značajan pokazatelj stepena tolerancije koji je danas prisutan u školama u Bosni. Naravno da ovaj uzorak ne pokazuje pravo stanje u cijeloj Bosni. Međutim, ovi rezultati se mogu koristiti da kvalitativno zaključie stanje etničkih i religijskih uvjerenja u državnim školama. Analize rezultata nude sljedeće pokazatelje.

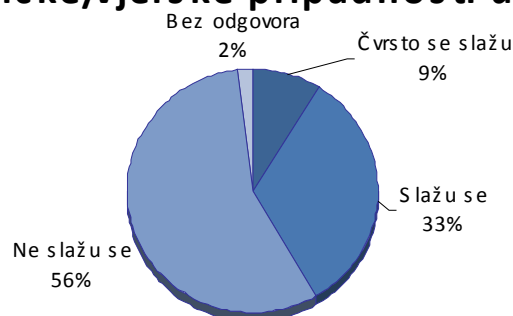
¹ www.iarf.net

Vidljivo je da se više od polovine djece u svakom slučaju ne slažu sa stanovištem da djeca izbjegavaju drugu djecu različite vjerske ili etničke pripadnosti. Međutim, broj djece koja se veoma slažu i slažu sa ovim stanovištem nije zanemariv. U FBiH to je 30%, a u RS 41%. To je dovoljno veliki broj da izazove zabrinutost. Moramo uzeti u obzir da ovo znači da se ovaj procenat djece ne osjeća društveno prihvatljivim ili društveno uključenim. Ovo je pokazatelj općeg osjećaja današnjih stanovnika u Bosni. Zbog toga je koncept tolerancije jedino rješenje koje je moguće primjeniti u praksi i koje bi moglo voditi Bosnu i Hercegovinu ka putu istinski multikulturalnog društva. Kao što je ranije napomenuto, ovo će se postići kroz kombinaciju konfesionalne i nekonfesionalne vjeronauke.

Djeca koja tvrde da njihovi vršnjaci izbjegavaju djecu druge etničke/vjerske pripadnosti u RS

Konfesionalno ili nekonesionalno obrazovanje (ili oba)?

Vjerske zajednice u BiH su odlučne da zadrže konfesionalnu vjeronauku u državnim školama, i vrlo su rječni u vezi toga. Činjenica je da je njihovo ustavno pravo da zahtjevaju CRE u državnim školama u skladu sa Državnim zakonom o vjerskim slobodama. Zbog toga bi bilo veoma teško pokušati ukinuti vjeronauku u državnim školama. Ovdje bi cilj bio kombinovati vjersko i sekularno. Tačnije, dozvoliti vjerskim zajednicama pravo na vjeronauku u državnim školama sa njihovim nastavnim planom i programom, a za vladine institucije, prije svega Ministarstvo obrazovanja u svakom pojedinom entitetu, omogućiti nadgledanje u cilju obezbjeđivanja promocije tolerancije na časovim vjeronauke. Problemi konfesionalne vjeronauke u Bosni su:

- Činjenica da sve škole nemaju konfesionalnu vjeronauku u nastavnom planu i programu,
- Vjerske zajednice imaju slobodu da u nastavni plan i program uključe ono što oni smatraju neophodnim,
- Vlada nema pravo glasa u nacrtu nastavnog plana i programa
- Postoji mnogo protivljenja od strane medija, nekih političkih stranki i nekih osoba iz javnog života čak i postojanju konfesionalne vjeronauke u državnim školama.

S druge strane, nekonesionalna vjeronauka se predstavlja, smatraju neki, kao opozicija u debati konfesionalna ili nekonesionalna vjeronauka. OSCE je u suradnji sa Goethe Institutom i nevladinom organizacijom Otvoreni centar Sarajevo 2000. godine pokusno predstavio nastavni predmet *Kultura religija* da bi podučavao učenike o četiri glavne bosanskohercegovačke religije kroz uključiv, nekonesionalan pristup sa ciljem promovisanja tolerancije i razumjevanja. Međutim, ovaj projekat je imao ograničen uspjeh zbog ustrajne polarizacije debate o vjeronauci. *Kultura religija* je kreirana za učenike koji pohađaju zadnji razred osnovnog obrazovanja ili prvi razred srednjeg obrazovanja. Početna faza eksperimentalnih časova *Kulture religija* se trebala primjeniti u 21 školi - po jednoj u svakom kantonu, deset u Republici Srpskoj i jednoj u Brčkom. Iako je nastavni predmet prvobitno kreiran za zadnji razred osnovne škole ili prvi razred srednje škole, nedostatak standarda na državnom nivou omogućio je ministrima obrazovanja da predmet predstave u različitim razredima. Tako da je u Republici Srpskoj *Kultura religija* predstavljena u 9-tom razredu osnovne škole, dok su škole u Federaciji i Brčko Distriktu nudile predmet

u prvom razredu srednje škole. Ministar obrazovanja u Republici Srpskoj je takođe svake godine odredio nove škole da eksperimentišu sa predmetom. 2005. godine je još osam škola izabrano da primjene ekperimentalni predmet Kultura religija. Međutim, mnoge škole koje su izabrane nisu primjenile program.

Osnovne škole u Republici Srpskoj koje imaju nastavni predmet Kultura religija u svom nastavnom planu i programu

Ime osnovne škole	Grad u Republici Srpskoj
OŠ Jovan Jovanović Zmaj	Trebinje
OŠ Sveti Sava	Bileća
OŠ Njegoš	Berkovići
OŠ Đura Jakšić	Šargovac, Banja Luka
OŠ Petar Kočić	Han-Kula, Banja Luka
OŠ Petar Kočić	Mrkonjić Grad
OŠ Petar Kočić	Prijedor
OŠ Vuk Karadžić	Omarska, Prijedor
OŠ Radoje Domanović	Doboj
OŠ Vuk Karadžić	Ročević, Zvornik
OŠ Jovan Dučić	Bijeljina
OŠ Sutjeska	Modriča
OŠ Branko Ćopić	Donji Agići, Novi Grad

Kantoni u Federaciji Bosne i Hercegovine gdje škole uključuju Kulture religija kao nastavni predmet u nastavnom planu i programu

Kanton	Broj škola gdje je predstavljen predmet	Trenutni status
Unasko-sanski	0	Ne podučava se
Posavski	0	Ministarstvo obrazovanja nije ništa poduzelo
Tuzlanski	Sve	Dostupno kao alternative nastavi vjeronauke u svim razredima osnovne škole i u prvom razredu srednje škole
Zeničko-dobojski	1	Samo se podučava u Srednjoj tehničkoj školi Zenica; Pedagoški institut Zenica planira da uvede predmet u sve osnovne škole, za 4-ti razred.
Bosnasko podrinje Goražde	0	Prije se podučavalo u srednjoj školi Enver Pozderović Goražde. Sa revidovanim nastavim planom i programom za osnovnu školu, predmet će se podučavati u 4-tom razredu svih osnovnih škola. Početak za dvije godine.
Srednje-bosanski	0	Ministarstvo obrazovanja je odbilo da primjeni predmet
Hercegovačko-neretvanski	0	Ministarstvo obrazovanja nije ništa poduzelo
Zapadno hercegovački	0	Ministarstvo obrazovanja nije odobrilo
Sarajevo	Sve	Obavezan predmet u 4-tom razredu srednje škole, na trećoj godini Pedagoške akademije i u osmom razredu osnovne škole

Implementacija nastavnog predmeta varira u Federaciji. Zbog intervencije Katoličke crkve, većinsko hrvatski kantoni odbijaju da učestvuju u eksperimentalnom programu. Nasuprot tome, dosta kantona je prihvatilo *Kulturu religija* pa je predmet dostupan u svakoj školi, naravno u zavisnosti da li se podučava u osnovnoj ili srednjoj školi. U Federaciji, implementacija predmeta varira.

Sljedeće stavke predstavljaju poteškoću za budućnost nastavnog predmeta Kultura religija:

Nastavni plan i program Kulture religija se razlikuje od škole do škole.

- Ne postoje udžbenici ili standardizovani obrazovni materijal.
- Seminari za sadašnje i buduće nastavnike Kulture religija su ograničeni.
- Vlada malo ili nikako nadgleda ili pruža smjernice za podučavanje predmeta.
- Ako žele da uvedu Kulturu religija, škole se susreću sa već zahtjevnim nastavnim planom i programom.
- Vjerske zajednice, a najviše Katolička crkva, se protive predmetu.

Vodeći principi iz Toleda o podučavanju o religijama i vjerovanjima u državnim školama (engl. *The Toledo Guiding Principles on Teaching about Religions and Beliefs in Public Schools* by OSCE/ODIHR) može biti vodič za nekonfesionalni nastavni plan i program vjeronauke. Navodi sljedeće razloge o podučavanju o religijama i vjerovanjima: „... - Religije i vjerovanja su važne snage u životima pojedinca i zajednica i stoga imaju ogroman značaj za društvo u cjelini. Shvatanje ovih uvjerenja je neophodno ako ljudi pokazuju razumjevanje jedni za druge u našim različitim društvima i ako cijene značaj prava koja im garantuju zaštitu.

Učenje o religijama i vjerovanjima doprinosi stvaranju i razvoju samorazumjevanja, uključujući i uvažavanje vlastite religije ili vjerovanja. Učenje o religijama i vjerovanjima otvara vidike učenika ka ispitivanju značenja i svrhe i izlaže učenika kritičkim etičkim pitanjima kojima se ljudska rasa bavi kroz istoriju.

Veliki dio istorije, književnosti i kulture je nejasno bez znanja o religiji i vjerovanju. Stoga je izučavanje o religijama i vjerovanjima bitan element dobro zaokruženog obrazovanja koji proširuje vidike, i daje uvid u kompleksnost i ošlosti i sadašnjosti.

Znanje o religijama može pomoći u promovisanju ponašanja koje podrazumjeva poštovanje drugog i jača društvenu koheziju. U ovom smislu, svi članovi društva, neovisno o njihovom uvjerenju, imaju koristi od znanja o sistemu religija i vjerovanja drugih,²

Vodeći principi iz Toleda o podučavanju o religijama i vjerovanjima u državnim školama je potpisan od strane 56 država članica OSCE-a uključujući i Bosnu i Hercegovinu, što znači da je vjeronauka normativ obrazovanja u bosanskom društvu. Toledo vodeći principi u izrađeni kako bi doprinijeli boljem razumjevanju rastuće različitosti religija na svjetskom nivou i rastućoj prisutnosti religija u javnoj sferi. Njihovi argumenti su zasnovani na dva glavna načela: prvo, da postoji pozitivna vrijednost u podučavanju koja ističe poštivanje svačijeg prava na slobodu vjeroispovjesti i vjerovanja, a drugo, da podučavanje o religijama i vjerovanju može smanjiti štetna nerazumjevanja i stereotipe.

Iako Vodeći principi Toleda nude pravilan pristup problemu nekonfesionalne vjeronauke, još kao takav nije zaživio u okvirima vjeronauke u Bosni i Hercegovini.

² OSCE/ODIHR, *Vodeći principi iz Toleda o podučavanju o religijama i vjerovanjima u državnim školama*, Varšava, 2007, str.19.

Komparativna analiza zemalja regiona

Na području Balkana su se 90tih godina prošlog vijeka dešavali nemiri. Glavna razlika između zemalja regiona i Bosne i Hercegovine je da one imaju monoteističko/etničko društvo. Ostale religije/etničke pripadnosti su u ovim zemljama u manjini. Tako da su problemi u Hrvatskoj,

Srbiji i Bivšoj Jugoslovenskoj Republici Makedoniji drugačiji od problema u Bosni i Hercegovini. Bosna i Hercegovina je jedinstvena po tom pitanju. Kao što je ranije napomenuto, u Bosni i Hercegovini postoje tri konstitutivne etničke grupe/vjerske zajednice, i sve se smatraju jednakim. Svima bi trebala biti dozvoljena sloboda vjeroispovjesti. Međutim, u svrhu ove studije, neophodno je imati pregled situacije u cijelom regionu da bi se izabralo najbolje rješenje za Bosnu i Hercegovinu.

U Republici Hrvatskoj, katolička vjeronauka je dio nastavnog plana i programa. Učenici koji izaberu da ne pohađaju nastavu iz katoličanstva mogu zahtijevati da se njihova nastava iz vjeronauke vrši preko njihove vjerske zajednice. Iako su mnoge nevladine organizacije radile sa učenicima i nastavnicima u cilju promovisanja 'obrazovanja za mir', hrvatska vlada je obeshrabivala nastavnike da pohađaju ovakve seminare osim ako ih ne bi sankcionisali. U skladu s tim, vlada je organizovala samo nekoliko seminara vezano za temu, i nije došlo do značajnog poboljšanja.

Republika Srbija je u nastavni plan i program za prve razrede i osnovnog i srednjeg obrazovanja uvela vjeronauku kao izborni predmet 2001. godine. Sedam religija je dobilo odobrenje da nude vjeronauku u školama. Uveden je nastavni predmet 'Građansko obrazovanje' za učenike koji odluče da ne pohađaju vjeronauku. Vjerske vlasti su kritikovale ovaj čin uz argument da naziv izbornog predmeta implicira da se građanske vrijednosti ne podučavaju na vjeronauci.

Bivša Jugoslovenska Republika Makedonija je primjenila drugačiji pristup. 2000. godine planirano je uvođenje nastavnog predmeta kultura religija, ali je njegova implementacija proglašena upitno ilegalnom. Kao rezultat, odlukom Ustavnog suda ukinuta je bilo kakva vjeronauka u državnim školama. Makedonska vlada od tada dodatno diskutuje o predmetu sa Pravoslavnom crkvom, ali do danas kompromis nije pronađen. Kotor Network je objavio da mnogi Makedonci zagovaraju uvođenje predmeta sličnog sadržaja kao što je Kultura religija da bi se bolje odrazila multireligijska strana Makedonije.

Tri veoma različita pristupa u tri zemlje, a svi se još uvijek preispituju i sva tri pristupa su još uvijek tema debate. Iz ovog pregleda je jasno da sve ove zemlje eksperimentišu sa vjeronaukom koja je za njih još uvijek neistraženo područje. Hrvatska je zauzela monoteistički pristup vjeronauci, i potpuno je zanemarila nekonfesionalnu vjeronauku. Srbija je pokušala uključiti sve religije u konfesionalnu vjeronauku kombinujući je sa kulturom religija kao izbornim predmetom. Ovo je izazvalo još više ispitivanja od strane vjerskih zajednica. Makedonija je sa druge strane potpuno ukinula vjeronauku i vratila se na početak, pokušavajući da pronađe način da uključi religiju u nastavni plan i program državnih škola. Svi primjeri ovih zemalja dokazuju da je vjeronauka vrlo osjetljivo i komplikovano pitanje koje se treba pažljivo rješavati uz dosta nadziranja i procjene da bi se pronašao najuspješniji modul.

Uloga vlade?

Vlada Bosne i Hercegovine, sa entitetima i kantonima, ima indirektnu ulogu u pitanju vjeronauke. Vjerske zajednice su dobile pravo da po svojoj volji organizuju konfesionalnu vjeronauku. Sa druge strane, primjena projekta kulture religija je bila sa mnogo poteškoća, za što u najvećem slučaju treba kriviti samu vladu jer nije u potpunosti implementirala projekat. Drugi problem sa nastavnim planom Kultura religija je da je postavljen kao suprotan i 'eliminirajući' predmet konfesionalnoj vjeronauci, što je od samog početka pogrešan koncept. Ideja Goethe instituta je da nastavni predmet Kultura religija bude dodatak konfesionalnom vjerskom učenju. Da bi sve uključene strane bile zadovoljne, ministri obrazovanja treba da preuzmu aktivniju ulogu po pitanju vjeronauke.

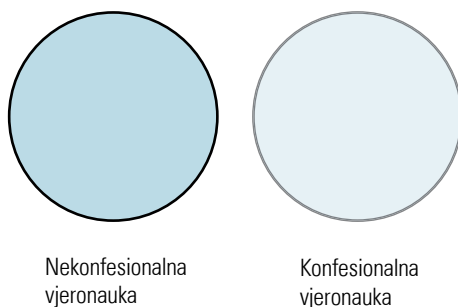
Opcije politike

U Bosni i Hercegovini trenutno nema ujedinjenog sistema vjeronauke, bez obzira da li je konfesionalna ili nekonzfesionalna, i to je problem sa statusom quo. Ova vrlo osjetljiva tema bi potencijalno mogla izazvati ozbiljan razdor jer je izbjegavaju i političari i stručnjaci. Vjeronauka u Bosni i Hercegovini mora podučiti učenike o njihovom porijeklu i porijeklu njihovih kolega da bi se dozvolilo razvijanje multikulturalne sredine u Bosni i Hercegovini. Trenutno stanje to ne omogućava. Nastavni predmet Kultura religija nije održiv jer stvara dodatni teret na već opterećen nastavni plan i program. Konfesionalna vjeronauka ne nudi uvid u religije regiona, i kao takva nije obuhvatna nastava koju bi trebali pohađati svi učenici. Mora se pronaći drugi modul koji će dozvoliti da vjeronauka obuhvati i konfesionalni i nekonzfesionalni pristup.

Opcije koje ova studija treba razmotriti će ponuditi uvid u kompleksnost problema i osjetljivu prirodu mogućih rješenja. Jasno je da vjeronauka nije egzaktna nauka, nego varira u zavisnosti i od okruženja i od vremena implementacije. Kriteriji za opcije politike su:

- Društvena prihvatljivost
- Uključenost i kooperacija državnih i vjerskih institucija
- Prilagodljivost nastavnih planova i programa
- Troškovi/održivost
- Nivo prihvaćenosti od strane učenika
- Nivo prihvaćenosti od strane škole (direktor, nastavnici, administracija)
- Primjenjivost

1. opcija: Status quo; nekonzfesionalna vjeronauka i konfesionalna vjeronauka ostaju polarizovane

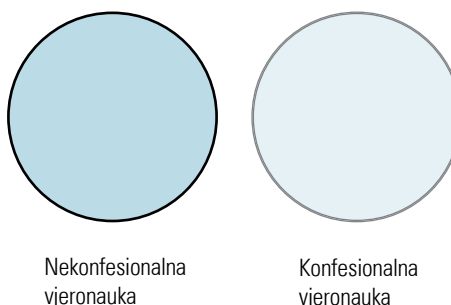

1. OPCIJA

Prva opcija bi bila da se zadrži status quo, tj. izabrati da se ne mijenja trenutna politika nego da se i dalje primjenjuje, ali da se uz nadzor i procjenu pokuša poboljšati. Pilot projekat OSCE-a Kultura religija je dovoljno prikazan u prethodnom dijelu. Još jednom, problemi ovog pristupa su da se religije razlikuju od škole do škole, nema udžbenika i standardiziranih materijala za nastavu, nema dovoljno seminara za sadašnje i buduće nastavnike Kulture religija, vlada ne pruža dovoljan uvid niti daje smjernice za podučavanje predmeta, škole koje treba da uvedu Kulturu religija već imaju zahtjevan nastavni plan i program. Ovi problemi otežavaju nastavnom predmetu Kultura religija da ga učenici i školske administracije ozbiljno shvate. Projekat Kultura religija se pokazao kao veoma skup ako se uzmu u obzir obuke nastavnika, primjena strategija,

kao i da ministarstva obrazovanja u svakom kantonu i u svakom entitetu moraju proći kroz proces implementacije ovog projekta. Pored toga, dugo će trajati da se ovaj nastavni predmet uvede u svaku školu u Bosni i Hercegovini i da se pravilno nadgleda i procjenjuje. Činjenica je da sa trenutnim stanjem u kakvom se nalaze vladine institucije je malo vjerovatno da se može provesti bilo kakav tip nadzora, a da ne pominjemo procjenu ovog projekta. Najblaže rečeno bio bi to veliki zadatak. Pored toga, u slučaju Kulture religija, postoje dokazi da se vjerske institucije protive ovom vidu vjerskog obrazovanja; a sa druge strane, država je ograničila svoju uključenost u implementaciju ovog nastavnog predmeta.

2. opcija: Vjeronauka, kao takva, se uklanja iz državnih škola

2. OPCIJA

Druga opcija bi bilo radikalni smjer djelovanja, a to je da se potpuno ukine vjeronauka iz državnih škola, kao što je već ranije opisano u slučaju Bivše Republike Makedonije. U ovom slučaju bi sva odgovornost i kontrola za obrazovanje djece o religiji i vjerovanju bila u rukama vjerskih institucija, bez bilo kakve uključenosti državnih institucija. U tom slučaju država ne bi imala nikakav uvid u nastavne planove i programe, niti bi imala pravo glasa kada je u pitanju vjeronauka. Ova opcija ne bi dozvoljavala nekonfesionalnom vjeronauku, a samim tim bi najvjerovatnije bila izgubljena ideja o promovisanju vjerske tolerancije, uzajamnog razumjevanja i suživota. Ovo ne znači da same vjerske institucije ne bi uzele udio u razvoju multikulturalnog društva, ali bi oni imali ograničene resurse zato što bi fokus njihovog učenja bila vjerska konfesionalna učenja. Ovo bi dalje omogućilo produbljivanje vjerskog isključivanja većinskih grupa u Bosni i Hercegovini i ne bi stvaralo okruženje tolerancije i razumjevanja. Pored toga, član 9, Zakona o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini jasno navodi da je: *vjeronauka je izborni i redovni predmet u osnovnom i srednjem obrazovanju*, što znači da bi takvo djelovanje bilo neustavno i samim tim nezakonit.

3. OPCIJA

Konačna opcija bi bila pokušaj kreiranja simbioze konfesionalne i nekonfesionalne vjeronauke, gdje bi konfesionalna vjeronauka bila osvježena nekonfesionalnim predavanjima i radionicama. Ova vrsta obrazovanja ne bi uključivala dodatne časove u osnovnim i srednjim školama, nego bi uključili 'Kulturu religija' u nastavu konfesionalne vjeronauke. Nastavnici koji bi podučavali ovakvu nastavu bi već prošli obuku koju sami izaberu: to bi bili imami ili sveštenici koji predaju konfesionalnu vjeronauku; to bi bili nastavnici koji bi članovima drugih vjerskih grupa prenijeli znanje o svojoj religiji. To bi bili takozvani 'žputujući sveštenici' koji bi radili u nekoliko škola koje

bi im bile dodjeljene i za koje bi bili odgovorni. U ovom slučaju, vjerske institucije šalju svoje župoslenike' sa jasnim instrukcijama šta da kažu i kako da podučavaju u druge vjerske razrede. Ovo, naravno, ne bi bilo deduktivno podučavanje o vjerovanjima učenika, nego informisanje o njihovim vjerskim običajima i uvjerenjima sa ciljem predstavljanja religije u najboljem mogućem svjetlu.

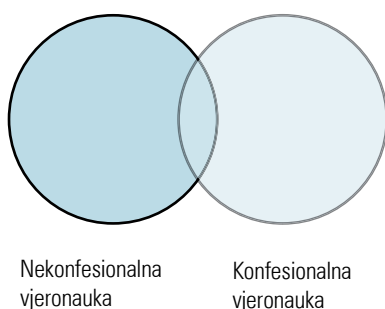
Veoma važan aspekt ovog pristupa je da vjerske institucije neće biti ugrožene uvođenjem ovakve vrste podučavanja o religijama, sa njihovim vlastitim vjerskim predavačima, što nije slučaj sa predmetom Kultura religija, na koje vjerske institucije, a posebno Katolička crkva, imaju primjedbe. Ova opcija im pruža mogućnost da odlučuju o nekonfesionalnoj vjeronauci, o nastavnom planu i programu, o načinu na koji bi njihova religija bila predstavljena i o uposlenicima koji bi bili uključeni u proces.

Cilj je omogućiti učenicima da uče iz prve ruke o religiji razrednih kolega. Država bi dala upute vjerskim institucijama o metodologiji nastave a zauzvrat bi bila u mogućnosti da nadgleda šta se dešava u razredima vjeronauke, što prije nije bio slučaj. Implementacija ne bi iziskivala dodatne napore škole, a država i vjerske institucije bi bile odgovorne.

Međutim, ovaj pristup takođe ima jedan nedostatak koji se ne smije zanemariti. Ova vrsta nastave ne bi uključivala djecu koja ne pohađaju konfesionalnu vjeronauku, a to bi stvorilo jaz. To znači da bi oni bili prepušteni sami sebi da izaberu vjeronauku koja im se sviđa, što nije adekvatno rješenje.

Ovo se takođe može prevazići. Ako uzmemo u obzir prednosti nastavnog predmeta Kultura religija, ovaj predmet se može koristiti kao dodatak za one koji nemaju nikakvu nastavu o religijama i koji izaberu da ne pohađaju časove konfesionalne vjeronauke.

3. opcija: Stvoriti atmosferu u kojoj će se konfesionalna vjeronauka spojiti sa nekonfesionalnom vjeronaukom

Preporuke

Prethodni dijelovi studije nude pozadinu pitanja vjeronauke. Vjeronauka je kompleksno pitanje koje postavlja mnoge prepreke, posebno u kontekstu Bosne i Hercegovine. Bosna i Hercegovina je specifičan slučaj gdje pitanje nije problem manjina. Problem je u tri konstitutivna naroda (bošnjaci, srbi i hrvati) i u njihovim religijama (islam, pravoslavlje i katoličanstvo). Da bi se i pokušalo zbliziti ove narode da žive u okruženju tolerancije i razumjevanja, neophodno je pripremiti buduće generacije za multikulturalno društvo u pravom smislu te riječi. Samo tada se može pristupiti pravima manjina u Bosni i Hercegovini na nediskriminirajući način.

Iako možda postoje druga prihvatljiva rješenja ovog problema, simbioza ili spajanje konfesionalne i nekonfesionalne vjeronauke bi bila najprimjenjivija opcija od svih ponuđenih u prethodnom poglavlju. Ovo bi omogućilo obuhvatnu vjeronauku za učenike koji pohađaju časove i koji dozvoljavaju komparativno viđenje religije i vjerovanja. Ova opcija nudi sljedeće:

- Predavači bi prošli obuku u skladu sa Vodećim principima iz Toleda o podučavanju o religijama i vjerovanjima u državnim školama.
- Predavanja ne bi bila iz udžbenika nego sa slajdova za prezentacije i prospekata.
- Vjerske institucije bi dostavile preporuke o metodologiji ove vrste vjeronauke.
- Državne institucije bi imale mogućnost da nadgledaju i kontrolišu ovakvu nastavu da bi se održao nivo kvalitete i tolerancije.
- Procjenu bi vršila nepristrasna agencija koja bi ponudila uvid u ostala ograničenja. Ova ograničenja bi bila prevaziđena zajedničkim naporima državnih i vjerskih institucija.

Ova opcija politike bi bila implementirana kroz 10 pilot projekata u srednjim školama širom Bosne i Hercegovine, podjeljenih između dva entiteta. Srednje škole su posebno izabrane iz razloga što su u uzrastu od 14-18 godina učenici u mogućnosti kritički razmišljati i rezonovati probleme postavljene ispred njih. U svakom entitetu bi tri pilot projekta bila implementirana u urbanom području a dva u ruralnom. Razlog za ovo je taj što ruralna područja imaju veći procenat monoteističke religije/etničke grupe, nego je slučaj u urbanim sredinama i kao takvi trebaju biti predstavljeni mnogo jasnijom slikom tokom faze evaluacije. Tri vjerska službenika iz tri religije (katoličanstvo, islam i pravoslavlje) će biti izabrani da putuju iz jednog mjesta u drugo i da održe predavanje i radionicu o svojoj religiji. Kao rezultat toga svaki razred bi imao diskusiju gdje bi učenici mogli postavljati pitanja i nuditi komparativno viđenje religije koja je tema razgovora i svoje vlastite religije.

Državne institucije i vjerske zajednice bi direktno uzele učešće u ovoj opciji politike. Državne institucije koje bi bile uključene su Ministarstvo civilnih poslova u Bosni i Hercegovini (kao dio zakonodavnog okvira), entitetska ministarstva obrazovanja (kao izvršni ogranak koji bi na sebe preuzeo implementaciju pilot projekta), kao i kantonalni i općinski sektori za obrazovanje. Općinski nivoi vlasti bi vršili nadzor efikasnosti pilot projekta i izvještavali bi entitetska ministarstva.

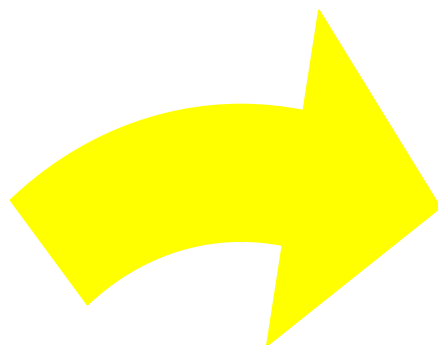
Sa druge strane, vjerske zajednice bi ponudile nastavne planove i programe koji se odnose na ono što oni smatraju neophodno da bi prezentovali i podučavali druge dvije vjerske grupe o svojim vjerskim ubjedenjima, i takođe bi izabrali svećenike iz svojih redova koji bi podučavali ove razrede. Ovo je neophodno prije svega zbog logistike, jer su svećenici najbolji stručnjaci u podučavanju o svojoj vlastitoj religiji. S druge strane, ovo je mogućnost da se izgradi povjerenje među religijskim institucijama i vladom, i šansa za njih da izgrade trajni odnos kroz ovaj pilot projekat. OSCE može organizovati obuku nastavnika za obrazovanje na temu religije, kroz Vodeće principe iz Toleda. Ovo bi takođe bila još jedna šansa da se poprave pokidane veze jer postoje tenzije između OSCE-a i vjerskih institucija baš zbog pitanja vjeronauke. Izgradnja povjerenja između vjerskih institucija i međunarodne zajednice će takođe učvrstiti veze i omogućiti suradnju na rješavanju drugih pitanja.

Ovaj pilot projekat bi se primjenjivao godinu dana prije nego bi se uradila procjena napretka. Najefikasnije bi bilo kada bi procjenu obavila treća strana – nepristrasna agencija, da bi se procjenio tačan rezultat i uticaj spajanja konfesionalne vjeronauke sa nekonfesionalnom vjeronaukom.

Konačno, nakon procjene, i u skladu sa rezultatima, vjerske zajednice i vlada bi imali obavezu da dalje implementiraju i proširuju ovaj pilot projekat. Ovo bi uključilo sve zainteresovane strane

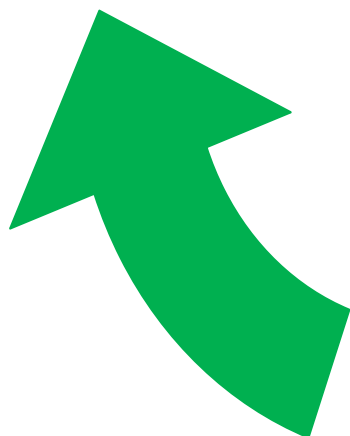

ovog procesa, a pored toga, stvorila bi nove mreže za druga pitanja. Otvoreni umovi učenika izabranih srednjih škola, koji bi mogli posvjedočiti o raznim sličnostima i razlikama između religija, i da ti učenici uvide da nisu drugačiji od svojih kolega iz druge sredine je najvažniji rezultat pilot projekta. To bi stvorilo platformu za razvoj atmosfere razumjevanja i tolerancije, što je i bio prvobitan cilj ovih pilot projekata.

Vjerske institucije sa učiteljima za
konfesionalno vjersko obrazovanje

Vladine institucije (ug-
lavnom ministarstva
obrazovanja i javne škole

OSCE i Goethe Insti-
tut i „Toledo Principi
podučavanja o religiji i vje-
rovanju“

Zaključak

Na kraju, veoma je inspirativan primjer iz svakodnevnice i dokaz da je upravo ova opcija predstavljena u ovoj studiji kao najpogodnija za ovo podneblje prenesena u zbilju. Vijest koja je došla iz Livna u periodu dok je ova studija došla do samog završetka, samo je dodatno podržala tezu iz preporuke o pcijama za vjersko obrazovanje. U dva odjeljenja petih razreda Osnovne škole „Fra Lovro Karaula“ održan je zajednički čas vjeronauke iz sve tri monoteističke religije u Bosni i Hercegovini. Predavači su bili livanjski župnik fra Marko Gelo, paroh Željko Đurica i imam Samir

Donlagić. Voditeljica ovog projekta je bila psihologinja Jasminka Borković. Dječija pitanju na ovom času su bila u isto vrijeme naivna i od najtežeg teološkog značaja, kao na primjer: „Je li Bog vremenski i prostorno ograničen, zašto je Bog žrtvovao svog sina i je li se zlo moglo pobijediti na drugi način, može li se Bogu moliti samo u crkvi i u džamiji.“ atmosfera u učionici odasala je puna poštovanja i dobronamjernih istupa i pitanja, a interakcija između predavača i učenika je bila intenzivna i otvorena. Iako ovaj primjer nije *verbatim* isti kao prijedlog ove studije, on samo potvrđuje da postoji mogućnost i prilika da se ovakva inicijativa realizuje. U ovom slučaju su učestvovali i vjerske zajednice sa postavkom svojih vjeroučitelja u razred sa učenicima osnovne škole, i vladine institucije, konkretnije Ministarstvo obrazovanja koje je dopustilo takvu inicijativu. Prema tome, saradnja je sasvim moguća i može samo doprinijeti generalnom poboljšanju uslova za vjersko obrazovanje u Bosni i Hercegovini.

Uz to, pečat stavljaju i mediji, koji su prevashodno najveći protivnici vjerskog obrazovanja. Po pisanju političkog magazina *Dana* (20. 03. 2009. godine): „... u okolnostima u kojima religije i njihovi predstavnici mnogo češće produbljuju društvenu podijeljenost i nesklad, livanjski svećenici, uprava škole i voditeljica projekta predstavljaju izvanredan izuzetak i zaslužuju svaku pohvalu.“

Literatura

Cohen, Louis; Manion, Lawrence; Morrison, Keith, *Research Methods in Education*, 5th edition, London, RoutledgeFalmer.

Green, Judith L.; Camilli, Gregory; Elmore, Patricia B.; Skukauskaite, Audra; Grace, Elizabeth, *Handbook of Complementary Methods in Education Research*, Routledge, 2006

Haynes, Charles C., *Finding Common Ground: A First Amendment Guide to Religion and Public Education*, The Freedom Forum First Amendment Center, 1995, Vanderbilt University.

Štipan, Machaee, *Islamsko obrazovanje u postkomunističkom Balkanu u periodu od 1990 do 2005. godine (Islamic Education in the Post-Communist Balkans in the Period from 1990 to 2005)*, Novi Muallim, Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 33/2008.

Taylor, Charles; Drees, Willem B. & Sjoerd van Koningsveld, Pieter, *Multiculturalism*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey.

Thompson, Penny (2005) *Whatever Happened to Religious Education?*, The Lutterworth Press, Cambridge.

The Study of Religion and the Training of Muslim Clergy in Europe: Academic and Religious Freedom in the 21st Century (2008) Leiden University Press, Leiden.

Open Society Foundation Bosnia & Herzegovina and ProMENTE Social Research Sarajevo *Education in Bosnia and Herzegovina: What are we teaching our children?* Content Analysis of all School Textbooks in Geography, History, Language and Religion,.

Međureligijsko vijeće u Bosni i Hercegovini (Interreligious Council in Bosnia-Herzegovina), *Izveštaj o stanju Prava na slobodu vjere u Bosni i Hercegovini* (novembar 2006 – decembar 2007), Sarajevo, 2008.

Government of BH (2003) Framework Law on Primary and Secondary Education in Bosnia-Herzegovina, Official Gazette of Bosnia-Herzegovina, No. 18/03

Government of BH (2004) Law on Freedom of Religion and Legal Position of Churches and Religious Communities in BiH, Official Gazette of Bosnia-Herzegovina, No. 5/04.

OSCE/ODIHR (2007) *Toledo Guiding Principles on Teaching about Religions and Beliefs in Public Schools*, Warsaw.

UNCRC (2004) *Izveštaj nevladinih organizacija o stanju prava djece BiH*

http://www.katolici.org/dogadjanja.php?action=c_vidi&id=2536
http://www.mrv.ba/upload/Monitoring_BOS.doc
http://www.mrv.ba/shared_moral_commitement.pdf
http://www.islamskazajednica.org/index.php?option=com_ezine&task=read&page=2&category=11&article=1497
<http://www.glassrpske.com/vijest/2/novosti/7469/lat/Srpski-narod-vraca-se-vjeri-svojih-predaka.html>
www.bhdani.com
<http://www.oscebih.org/documents/9906-eng.pdf>

Fond
otvoreno društvo
Bosna i Hercegovina

Fond otvoreno društvo BiH pokrenuo je Program podrške istraživanjima u oblasti javnih politika početkom 2004. godine. Osnovni cilj programa je unaprijedjenje istraživanja i analize javnih politika kako bi se potaknuo argumentovani dijalog i razvio takav način donošenja odluka u oblasti javnih politika koji će počivati na relevantnim informacijama i realnim opcijama.

Program obuhvata edukaciju iz oblasti istraživanja javnih politika, stipendije za istraživanje i mentorstvo u toku istraživanja. Do sada je, u okviru ovog programa, stipendirano 48 istraživača.

Sva istraživanja su dostupna na www.soros.org.ba.